

Socijalno i političko povjerenje u BiH

Berto Šalaj

**Ekonomski se kapital vidi na
bankovnim računima pojedinaca,
ljudski je kapital u glavama ljudi,
a socijalni kapital u strukturama
odnosa među ljudima**

Tijekom kampanje za nedavne opće izbore stari i novi član Predsjedništva BiH Željko Komšić izjavio je kako je preduvjet promjena u društvu "promjena u glavama ljudi".¹ U ovom se tekstu tematizira upravo "stanje u glavama" građana BiH. Komšić je vjerojatno mislio na temeljne političke stavove i vrijednosti stanovnika susjedne države ili, politološkim rječnikom kazano, na nedostatke u političkoj kulturi. Većina političkih analitičara suglasila bi se o tome da je u BiH demokratska politička kultura nerazvijena. U kojoj mjeri te intuitivne procjene potvrđuju podaci znanstvenih istraživanja? Sociološka i politološka istraživanja političke kulture u BiH tek su u začetku. Jedno od zanimljivijih recentnih istraživanja inicirala je i financirala Zaklada Friedrich Ebert za BiH 2008. godine, a cilj mu je bio analiza stanja socijalnog kapitala u toj zemlji. Izdvajam neke važne nalaze tog istraživanja koji mogu pomoći da se stvori slika o temeljnim političkim stavovima i vrijednostima stanovnika BiH.²

Socijalno-kulturne pretpostavke demokracije

Treći val demokratizacije pokazao je kako uspješan završetak političke i društvene transformacije ne ovisi samo o institucionalnim aranžmanima i ekonomskom razvoju, nego i o stavovima, vrijednostima i obrascima ponašanja građana. Ta se kulturalna dimenzija politike analizira korištenjem različitih koncepata, kao što su politička kultura, građanska moralnost, ljudski razvoj, te socijalni kapital kao jedan od najpropulzivnijih koncepata posljednjih godina. Koncept socijalnog kapitala izra-

Berto Šalaj, docent na Odsjeku za komparativnu politiku Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu. Autor istraživanja i studije *Socijalno povjerenje u Bosni i Hercegovini* (2009). E-pošta: bsalaj@fpzg.hr

žava ideju da kvaliteta socijalnih odnosa utječe na uspjeh pojedinaca i cijelih društava na nizu područja, kao što su funkcioniranje demokracije, ekonomski razvoj, obrazovna postignuća, zdravlje i dr. (Šalaj, 2007). Socijalni kapital najčešće se određuje kao skup obilježja društvene organizacije, kakva su povjerenje među ljudima, norme uzajamnosti i mreže povezanosti, koja mogu poboljšati učinkovitost društva. Slikovito rečeno, ekonomski se kapital vidi na bankovnim računima pojedinaca, ljudski je kapital u glavama ljudi, a socijalni kapital u strukturama odnosa među ljudima. Da bi pojedinac mogao koristiti socijalni kapital, mora biti povezan s drugim ljudima. Jedna od najzanimljivijih dimenzija istraživanja vezana je za pitanje razlikovanja tipova socijalnog kapitala. Robert Putnam (2000) tipološki razlikuje povezujući (*bonding*) i premošćujući (*bridging*) socijalni kapital. Povezujući socijalni kapital drži na okupu ljude koji su međusobno slični prema određenim obilježjima, kao što su etnička, vjerska ili klasna pripadnost, a premošćujući kapital povezuje ljude koji međusobno nisu slični. Putnam tvrdi da oba tipa mogu imati pozitivne socijalne učinke, ali smatra da je premošćujući socijalni kapital važniji za funkcioniranje suvremenih društava. Mreže od kojih se sastoji premošćujući kapital nadilaze postojeće socijalne, etničke i političke rascjepove, po svom su sastavu heterogene i otvorene za uključivanje velikog broja građana. Kod povezujućega socijalnog kapitala uglavnom je riječ o poticanju partikularne uzajamnosti, partikularne solidarnosti i unutargrupne lojalnosti, što često uzrokuje stvaranje homogenih skupina koje razvijaju antagonizam prema onima koji nisu pripadnici njihove skupine. Stoga povezujući socijalni kapital naziva ekskluzivnim, a premošćujući inkluzivnim.³ Nastojeći slikovito prikazati razliku između premošćujućega i povezujućeg socijalnog kapitala Putnam navodi kako je "povezivanje bez premošćivanja jednako Bosna i Hercegovina" (Putnam i Goss, 2002:11). Tu postavku ne temelji na sustavnim istraživanjima, nego na uvidu u recentnu političku povijest BiH, dakle na intuitivnoj ocjeni, a ne na konkretnim podacima. Istraživanje koje je inicirala Zaklada Friedrich Ebert omogućuje da se, među ostalim, provjeri i ta postavka. Osim rezultata koji se odnose na socijalni kapital odnosno socijalno povjerenje, prikazani su i rezultati koji se tiču političkog povjerenja.

Generalizirano socijalno povjerenje

Socijalno povjerenje za mnoge je autore najvažnija dimenzija socijalnog kapitala. Što se misli pod socijalnim povjerenjem? Claus Offe smatra kako to povjerenje znači "uvjerenje da će se drugi u svojem djelovanju ili nedjelovanju suzdržavati od toga da mi nanose štetu te da će, kada je to moguće, pridonijeti mome blagostanju" (1999:47). Kenneth Newton pod povjerenjem misli na "uvjerenje da nam drugi neće svjesno i promišljeno nanijeti štetu, ako to mogu izbjeći, te da će voditi računa o našim interesima, kada je to moguće" (2004:17). Socijalno povjerenje treba razlikovati od političkog povjerenja. Socijalno je povjerenje horizontalno i odnosi se na povjerenje među građanima određene političke zajednice, dok je političko povjerenje vertikalno i obuhvaća povjerenje građana u institucije vlasti te u društvene i političke institucije uopće. Razlikuju se generalizirano i partikularizirano socijalno povjerenje. Partikularizirano

povjerenje proizlazi iz naših osobnih odnosa s određenim ljudima, to jest utjelovljeno je u učestalim osobnim odnosima, pa se ponekad naziva i gustim povjerenje. Generalizirano povjerenje tiče se povjerenja prema članovima zajednice u kojoj živimo i koje ne poznajemo. Generalizirano ili uopćeno socijalno povjerenje standardno se ispituje pitanjem: "Općenito govoreći, smatrate li da se većini drugih ljudi može vjerovati ili držite da u odnosima s drugim ljudima treba biti oprezan?" Tri su moguća odgovora na to pitanje: (a) "većini ljudi se može vjerovati", (b) "u odnosima s drugim ljudima treba biti oprezan" i (c) "ne znam, nisam siguran". Logično je pretpostaviti da stavovi ispitanika izražavaju aktualno socijalno iskustvo, a ne neku psihičku predispoziciju da se vjeruje ili ne vjeruje drugim ljudima. To standardno pitanje korišteno je i u istraživanju u BiH, a rezultati su prikazani u tablici 1.

Tablica 1. Generalizirano socijalno povjerenje u BiH

Većini se ljudi može vjerovati (%)	
Bošnjaci	17
Hrvati	10
Srbi	18
UKUPNO	16

Podatak da samo 16 posto ispitanika misli da se većini drugih ljudi može vjerovati upućuje na nisku razinu generaliziranog povjerenja među građanima BiH. Ona je osobito niska ako se usporedi s nalazima istraživanja u skandinavskim državama gdje od 65 do 75 posto građana misli da se većini drugih ljudi može vjerovati. No, ako se taj rezultat smjesti u širi europski kontekst, BiH se ne razlikuje previše od drugih postkomunističkih država. Uvid u najvažnija istraživanja socijalnog kapitala (Šalaj, 2007) pokazuje da je u razdoblju od 1995. do 2003. u postkomunističkim zemljama samo, u prosjeku, oko 20 posto građana mislilo da se većini drugih ljudi može vjerovati. U tablici su prikazane i razlike u generaliziranome socijalnom povjerenju među pripadnicima triju nacionalnih zajednica u BiH. Uočljivo je da je generalizirano socijalno povjerenje znatno niže među ispitanicima hrvatske nego bošnjačke i srpske nacionalnosti. Ti su rezultati u skladu s nalazima empirijskih istraživanja u drugim državama koji pokazuju kako marginalizirane društvene skupine pokazuju niže razine povjerenja.⁴

Partikularizirano socijalno povjerenje

Empirijsko mjerenje partikulariziranog povjerenja u politologiji još nije sustavno razvijeno. U istraživanju u BiH u središtu je zanimanja bilo partikularizirano povjerenje među pripadnicima različitih etničkih zajednica. Kao oruđe za mjerenje te vrste povjerenja korištena je modificirana verzija Bogardusove ljestvice socijalne distance. Istraživanja iz politologije i socijalne psihologije pokazuju da ljudi jedni drugima više vjeruju i spremniji su na suradnju kada je socijalna distanca među njima mala. U takvim slučajevima postoji osjećaj zajedničkog identiteta, bliskosti i zajedničkih vrijednosti. Kada je socijalna distanca velika, ljudi doživljavaju jedni druge kao prijetnju. Partikularizirano

socijalno povjerenje ispitivano je pomoću pitanja: "Koje biste oblike međusobnih odnosa prihvatili s pripadnicima sljedećih grupa?", pri čemu su kao skupine navedene glavne nacionalne zajednice. Od različitih vrsta odnosa, izdvajam spremnost na stupanje u rodbinsku vezu s pripadnicima drugih nacionalnih zajednica.

Tablica 2. Partikularizirano socijalno povjerenje u BiH

	Prihvataju rodbinsku vezu (%)		
	Bošnjaci	Hrvati	Srbi
Bošnjaci	99	32	22
Hrvati	29	98	26
Srbi	17	25	98

Tablica 2. sugerira da postoje velike razlike u spremnosti da se stupi u rodbinsku vezu s pripadnicima različitih nacionalnih zajednica. Tako bi 99 posto ispitanika bošnjačke nacionalnosti stupilo u rodbinsku vezu s drugim pripadnikom iste nacionalnosti, dok bi s pripadnikom srpske nacionalnosti to učinilo samo 22 posto ispitanika. Vrlo slični omjeri vrijede i za ispitanike hrvatske i srpske nacionalnosti: visoka, gotovo stopostotna, spremnost da se stupi u rodbinske odnose s pripadnikom vlastite nacionalnosti, a niska spremnost da se to učini s pripadnicima ostalih dviju nacionalnih skupina. Očito je da postoji snažno povjerenje među pripadnicima iste nacionalne skupine, što se može označiti kao povezujući socijalni kapital, uz istodobno visoko nepovjerenje prema pripadnicima ostalih nacionalnih skupina.⁵ Premda te nalaze treba smatrati preliminarnima, jer tek treba provesti sustavna i temeljita istraživanja različitih tipova socijalnog kapitala u BiH, oni ipak potvrđuju intuitivnu Putnamovu postavku da je "povezivanje bez premošćivanja jednako Bosna i Hercegovina".

Povjerenje u političku zajednicu

Političko je povjerenje, kako je već spomenuto, vertikalno povjerenje i odnosi se na povjerenje građana u institucije vlasti te u društvene i političke institucije općenito. Pippa Norris (1999) smatra kako se može govoriti o pet razina političkog povjerenja koje su izvedene iz povjerenja građana u različite objekte politike: povjerenju u političku zajednicu, načela režima, djelotvornost režima, institucije režima i političke aktere. Za potrebe ovog teksta izdvojeni su rezultati o političkom povjerenju stanovnika BiH u prve dvije razine. Povjerenje u političku zajednicu često se mjeri pomoću pitanja o tome koliko su ispitanici ponosni što su državljani zajednice u kojoj žive.

Tablica 3. Povjerenje u političku zajednicu

	Izrazito ponosni ili ponosni što su državljani BiH (%)
Bošnjaci	90
Hrvati	63
Srbi	33
UKUPNO	62

Rezultati pokazuju kako je 62 posto ispitanika izrazito ponosno ili ponosno što su državljani BiH. Taj se rezultat može činiti prihvatljiv, no smjesti li u komparativni okvir i nije tako povoljan. Newton (2007a) je naveo da je od 85 do 95 posto građana u većini europskih država izrazito ponosno ili ponosno što pripada političkoj zajednici u kojoj žive. U BiH, osim toga, postoje velike razlike u razinama povjerenja u političku zajednicu među pripadnicima triju nacionalnih zajednica. Dok 90 posto ispitanika bošnjačke nacionalnosti izjavljuje kako su izrazito ponosni ili ponosni što su državljani BiH, što odgovara prosječnim nalazima u ostalim europskim državama, tako se osjeća samo 33 posto ispitanika srpske nacionalnosti. Između ta dva pola nalaze se ispitanici hrvatske nacionalnosti. Tako velika razlika, čak 57 posto, između ispitanika bošnjačke i srpske nacionalnosti sugerira da u BiH ne postoji normativni konsenzus o političkoj zajednici. Rezultati su zabrinjavajući ako se ima na umu da je demokraciju vrlo teško konsolidirati ako nema konsenzusa o granicama i temeljnim načelima neke političke odnosno državne zajednice.

Povjerenje u demokraciju

Političko povjerenje u načela režima ispituje se pomoću odnosa građana prema demokraciji kao idealu. Pitanje je glasilo: "Ponekad demokracija teško funkcionira. Neki misle da su nam potrebni jaki vođe koji će srediti stvari. Drugi misle da je demokracija najbolje rješenje čak i kad stvari teško funkcioniraju. Što vi o tome mislite?" U analizi rezultata treba se usredotočiti na postotak ispitanika koji izjavljuju da je demokracija uvijek najbolja. To su građani koji čine "rezervu demokratske legitimnosti" i omogućuju demokraciji da opstane i onda kada ne funkcionira zadovoljavajuće.

Tablica 4. Povjerenje u demokraciju

	Demokracija je uvijek najbolja (%)
Bošnjaci	27
Hrvati	34
Srbi	28
UKUPNO	29

Podaci su izrazito zabrinjavajući. Samo 29 posto građana u BiH smatra kako je demokracija uvijek najbolja. Tako slabe podrške demokraciji nema ni u jednoj europskoj državi (Thomassen, 2007). Podaci posebno zabrinjavaju ako se promatraju iz perspektive politološke literature o konsolidaciji novih demokracija u kojoj se tvrdi da je nužan preduvjet konsolidiranja demokracije u nekoj tranzicijskoj državi to da u duljem razdoblju značajan dio stanovništva kontinuirano podržava demokraciju kao načelo. Neki autori tvrde da bi demokraciju moralo načelno podržavati najmanje 70 posto građana. Privrženost demokraciji kao idealu predstavlja svojevrsnu rezervu legitimnosti demokratskih sustava, koja se može aktivirati kada konkretni sustav ne funkcionira učinkovito. Rezerva legitimnosti predstavlja "branu" od nedemokratskih tendencija. Podaci iz istraživanja navode na zaključak kako u BiH ta

rezerva legitimnosti demokratskoga sustava ne postoji ili je, u najboljem slučaju, vrlo mala.

Umjesto zaključka

Prikazani rezultati nisu posebno iznenađenje, jer su brojne studije ukazivale na zabrinjavajuću prirodu političke kulture u BiH. Socijalno je povjerenje, doduše, slabo, ali se uklapa u prosjek postkomunističkih europskih država. Zabrinjava, međutim, niska razina povjerenja među pripadnicima triju nacionalnih zajednica. Snažna unutargrupna lojalnost i istodobno nepovjerenje prema drugim nacionalnim skupinama nisu dobra polazišna osnova za stabilan politički razvoj.⁶ Duboka podijeljenost političke zajednice vidljiva je i u odnosu prema granicama zajednice, pa čak dvije trećine ispitanika srpske nacionalnosti ima negativan odnos prema državi u kojoj žive. Ti rezultati sugeriraju da u BiH ne postoji normativni konsenzus o granicama i vrijednostima političke zajednice. Osim nedostatka konsenzusa o ustrojstvu političke zajednice, posebno zabrinjava podatak o vrlo niskim razinama povjerenja građana BiH u demokraciju.

Dok 90 posto ispitanika bošnjačke nacionalnosti izjavljuje kako su izrazito ponosni ili ponosni što su državljani BiH, tako se osjeća samo 33 posto ispitanika srpske nacionalnosti

Očit je nedostatak postojanja rezerve demokratske legitimnosti koji je važan u političkim krizama i koja omogućuje demokratskom sustavu da prebrodi teška vremena. Rezultati sugeriraju da bi građani BiH u nekoj ozbiljnoj krizi mogli prihvatiti nedemokratska rješenja. Svi ti rezultati upućuju na to da najavljene ustavne promjene i novi institucionalni dizajn, čak i ako budu uspješno implementirani, neće biti dovoljni za stabilan socijalni, ekonomski i politički razvoj zemlje. Bez demokratske političke kulture, koja u multikulturalnim zajednicama kakva je i BiH uključuje i razvoj premošćujućega socijalnog kapitala i inkluzivnih mreža povezanosti, teško je očekivati da BiH postane stabilna politička zajednica.

Bilješke

- 1 <http://tvportal.ba/novost/57270/doslo-je-vrijeme-da-stvari-krenu-nabolje>
- 2 Istraživanje je provedeno od 1. do 16. ožujka 2008. na uzorku od 1.966 punoljetnih građana BiH metodom anketiranja licem u lice. Terenski su rad obavili kontrolori i anketari *Agencije PARTNER Marketing* iz Banja Luke. U Republici Srpskoj ispitano je 808 ispitanika u 36 općina, a u Federaciji BiH 1.158 ispitanika u 29 općina. U stvaranju uzorka vodilo se računa o broju stanovnika u entitetima i regijama odnosno kantonima, veličini općina, odnosu gradskoga i seoskog stanovništva u entitetima, broju muškaraca i žena, te broju glasača i apstinenata. O metodologiji i cjelovitim rezultatima istraživanja iscrpnije u: Šalaj (2009).
- 3 Woolcock (2003) razliku između povezujućega i premošćujućega socijalnog kapitala objašnjava pomoću pojma socijalnog identiteta. On smatra da ta razlika proizlazi iz percepcije ljudi o tome koliko su nam članovi određene mreže bliski s obzirom na određeni socijalni identitet. U suvremenim društvima socijalne su veze vrlo raznolike, a svaki pojedinac sa sobom "nosi" niz identiteta, to jest uključen je u brojne veze. U različitim odnosima pojedinci se međusobno prepoznaju kao vrlo slični ili vrlo različiti, pri čemu su povezujući i premošćujući socijalni kapital dva kraja kontinuuma između kojih postoje veze ljudi koji su manje ili više slični.
- 4 Označavanje pripadnika hrvatske nacionalnosti kao marginalizirane skupine u BiH temelji se na činjenici da Hrvati nemaju vlastiti entitet kao Srbi, te da su u Federaciji BiH brojčano manjinska skupina.
- 5 Stanje u BiH još je složenije ako se u obzir uzme vjeroispovijest ispitanika. U uzorku je bilo 807 ispitanika bošnjačke, 362 ispitanika hrvatske i 778 ispitanika srpske nacionalnosti. Istodobno, u uzorku je bilo 806 ispitanika muslimanske, 367 ispitanika katoličke i 786 ispitanika pravoslavne vjere. Očito je da postoji gotovo potpuno preklapanje nacionalne i vjerske pripadnosti među tri glavne skupine. To govori da rješenja koje pojedini teoretičari i političari predlažu za duboko podijeljena društva, a to je kreiranje jedinstvenoga novog identiteta, u BiH ima male izgleda za uspjeh.
- 6 U BiH postoji problem s kojim se suočavaju suvremena multikulturalna društva, a koji Newton (2007b) naziva novom liberalnom dilemom. Naime, unatoč tome što suvremena demokratska društva svoju kulturnu različitost nastoje tretirati kao prednost i bogatstvo, rezultati velikog broja istraživanja pokazuju kako ona uzrokuju niže razine socijalnog kapitala i socijalne kohezije. Putnam (2007) pokazuje da su više razine etničke i rasne heterogenosti povezane s nižim razinama socijalnog povjerenja u lokalnim zajednicama u SAD-u. Delhey i Newton (2005) pokazuju kako povezanost viših razina etničke heterogenosti i nižih razina socijalnog kapitala vrijedi i za većinu europskih država. I brojna druga istraživanja (Costa i Kahn, 2003; Stolle i dr., 2008) potvrđuju da rasnu i etničku heterogenost prate niže razine socijalnog povjerenja.

Literatura

- Costa, D. L., Kahn, M. E. (2003). Civic Engagement and Community Heterogeneity: Economist's Perspective. *Perspectives in Politics*. (1) 1:103-111.
- Delhey, J., Newton, K. (2005). Predicting Cross-National Levels of Social Trust: Global Pattern or Nordic Exceptionalism. *European Sociological Review*. (21) 4:311-327.
- Newton, K. (2004). Social trust: individual and cross-national approaches. *Portuguese Journal of Social Science*. (3) 1:15-35.
- Newton, K. (2007a). Social and political trust. U: Dalton, R., Klingemann, H. D. (ur.). *The Oxford Handbook of Political Behavior*. Oxford: Oxford University Press, str. 342-361.
- Newton, K. (2007b). The New Liberal Dilemma: Social Trust in Mixed Societies. Helsinki: Paper presented at the European Consortium for Political Research Joint Session of Workshops, 7-12. svibnja 2007.
- Norris, P. (1999). The Growth of Critical Citizens? U: Norris, P. (ur.). *Critical Citizens: Global Support for Democratic Government*. Oxford: Oxford Univer. Press, str. 1-28.
- Offe, C. (1999). How can we trust our fellow citizens? U: Warren, M. (ur.). *Democracy and Trust*. Cambridge: Cambridge University Press, str. 42-88.
- Putnam, R. D. (1993). *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.
- Putnam, R. D. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon&Schuster.
- Putnam, R. D., Goss, K. A. (2002) Introduction. U: Putnam, R. D. (ur.), *Democracies in Flux: The Evolution of Social Capital in Contemporary Society*. New York: Oxford University Press, str. 3-20.
- Putnam, R. D. (2007). E Pluribus Unum: Diversity and Community in the Twenty-First Century. *Scandinavian Political Studies*. (30) 2:134-167.
- Stolle, D., Soroka, S., Johnston, R. (2008). When Does Diversity Erode Trust? Neighborhood Diversity, Interpersonal Trust and the Mediating Effect of Social Interaction. *Political Studies*. (56) 1:57-75.
- Šalaj, B. (2007). *Socijalni kapital*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Šalaj, B. (2009) *Socijalno povjerenje u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Zaklada Friedrich Ebert.
- Thomassen, J. (2007). Democratic values. U: Dalton, R. J., Klingemann, H. D. (ur.). *The Oxford Handbook of Political Behavior*. Oxford: Oxford University Press, str. 418-436.
- Woolcock, M. (2003). *Using Social Capital: Getting the Social Relations Right in the Theory and Practice of Economic Development*. Princeton: Princeton University Press.

■